

se povući paralela s izjavama fašističkih vođa. Finchelstein naglašava da fašizam i populizam promatraju političko trojstvo – vođa, nacija i narod – kao glavni izvor legitimeteta. Unutar tih sustava ne postoji razlika između naroda, nacije i osobe koja predstavlja sve ljude, odnosno vođe.

Povijest vladajućih populista poput Trumpa, bivšega argentinskog predsjednika Juana Peróna ili bivšega talijanskog premijera Silvija Berlusconija te fašista poput Mussolinija i Hitlera puna je tendencija prema stvaranju vlastite veličine i mitova, a koje su uvelike podupirali i ponekad inicirali njihovi sljedbenici i stranke. Autor objašnjava da Trump ne laže zato što je ludi prevarant, nego zato što pripada političkoj tradiciji koja nudi alternativnu istinu koja proizlazi iz svetosti vođe. Tako je i Perón u svojem govoru rekao da ga je Bog poslao na zemlju radi nezavisnosti i slobode Argentinaca.

Nadalje, autor objašnjava da je Trumpov slogan *Make America Great Again* pokušaj oživljavanja prošlosti koja nikad nije postojala. Takva taktika bila je u središtu i fašističkoga konstruiranja istine. Na kraju knjige postavlja se pitanje hoće li uspon vođa poput brazilskoga predsjednika Jaira Bolsonaro, Donalda Trumpa (knjiga je pisana u vrijeme kad je Trump bio aktualni predsjednik Sjedinjenih Američkih Država) ili mađarskoga premijera Viktora Orbána dovesti do fašizma u XXI. stoljeću? Finchelstein iznosi tvrdnju da za takav scenarij postoji mala mogućnost, no svojim završnim rečenicama poziva one koji brane demokraciju na obranu povijesti i uništavanje mitova koji se stvaraju unutar ovakvih politika.

Knjiga ima originalan i zanimljiv pristup istraživanju fašističke ideologije i njezinih vrijednosti i svakako je vrijedan doprinos razumijevanju fašističke politike. Posebno je važna usporedba fašističkih ideja i djelovanja s aktualnim političkim vodstvima u različitim državama svijeta, što čitatelja potiče na dublje promišljanje i kritičku analizu današnjih političkih poruka i njihova pravoga/skrivenoga značenja.

Jelena Barić

Franko Mirošević, *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji 1929. – 1941.* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2020), 251 str.

Knjiga Franka Miroševića *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji 1929. – 1941.* objavljena je u seriji „Studije” Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu 2020. godine. Recenzenti su bili prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević i prof. dr. Zlata Živaković-Kerže.

Ova knjiga Franka Miroševića karika je između dvije njegove prethodne knjige o povijesti Dubrovnika u XX. stojeću. Prva je bila njegova doktorska radnja objavljena pod naslovom *Počelo je 1918. ... Južna Dalmacija 1918. – 1929.* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), a druga *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, koju je objavila Udruga antifašista Dubrovnik u Dubrovniku 2016. godine.

Za razliku od prve knjige, a što čini posebnu vrijednost ovoga djela, autor je u knjizi *Dubrovnik u Kraljevini Jugoslaviji 1929. – 1941.* osim političkoga života nastojao prikazati i druge sfere, od socijalne i demografske strukture stanovništva, preko ekonomskoga razvoja i socijalnih problema do kulturnoga i vjerskoga života. U skladu s tim knjiga uz „Uvod” (str. 11–22) ima osam poglavlja: „Dubrovnik u okvirima Kraljevine Jugoslavije i Banovine Hrvatske” (str. 23–68), „Dubrovačka gradska općina” (str. 69–84), „Stanovništvo grada Dubrovnika” (str. 85–115), „Gospodarstvo” (str. 116–139), „Urbani razvoj” (str. 140–162), „Obilježje gradskoga života” (str. 163–194), „Vjerski život u Dubrovniku” (str. 195–202) i „Sveopće prilike na području kulture, prosvjete i sporta” (str. 203–225). Knjiga je zaključena „Epilogom” („Ususret Drugom svjetskom ratu – 1941”, str. 226–231). Na kraju je sažetak na hrvatskom i engleskom (str. 232–233), „Imensko kazalo” (str. 236–244), „Izvori i literatura” (str. 245–249), „Pokrate” (str. 250) i „O autoru” (str. 251).

U prvoj knjizi prikazan je razvoj Dubrovnika u novoj jugoslavenskoj državi, u kojoj je Dubrovnik postao centar oblasti, ali je, kao i cijela nova jugoslavenska država, bio poprište žestokih političkih borbi između zastupnika jugounitarističke ideje i centralističkoga koncepta uređenja države te shvaćanja da se jugoslavenska država treba zasnivati na ravnopravnosti naroda koji žive u njoj, koja će biti osigurana federalnim ili konfederalnim uređenjem, a u tom sklopu i Hrvatske kao posebne federalne jedinice. Tako je u ovoj knjizi autor najveću pozornost posvetio političkom životu.

U uvodu i prvom poglavlju Mirošević upozorava na velike promjene nastale u položaju Dubrovnika najprije uvođenjem „šestojanuarske” diktature kralja Aleksandra 1929., kada je Dubrovnik uklopljen u Zetsku banovinu i izgubio vezu s ostalim krajevima Hrvatske, a zatim neposredno pred rat stvaranjem Banovine Hrvatske, kada je Dubrovnik opet postao središte svoje oblasti u okviru Banovine. U tom dijelu prikazuju se sve političke stranke i struje koje su djelovale u Dubrovniku i pojavljivale se na izborima od 1929. do 1941. godine. Na izbore 1931. izašlo je 51,4 % glasača iako se moglo birati samo između dva kandidata vladine liste, koja je zastupala jugounitarističku i centralističku koncepciju državnoga uređenja. Kako se diktatura nije mogla dulje održati, posebno nakon ubojstva kralja Aleksandra, na izborima 1935. uz dvije vladine liste moglo se birati listu Udružene opozicije Vladka Mačeka (Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka, srbijanske Demokratska stranka Ljube Davidovića i Zemljoradnička stranka Dragoljuba Jovanovića), kao i liste radikala Božidara Maksimovića i Zbora Dimitrija B. Ljotića. To je potaknulo veći interes birača, pa ih je na izbore izašlo 60,98 %, a činjenica da je kandidat Udružene opozicije Roko Mišetić dobio 57,74 % glasova pokazuje da su glasači iskoristili priliku da iskažu svoju hrvatsku, ali općenito i opozicijsku svijest prema režimu. No podatak da su vladine dvije liste dobile preko 41 % glasova pokazuje da režim i dalje ima velik utjecaj, posebno na gospodarski život Dubrovnika.

Izbori 1938. bili su odraz svijesti princa Pavla i Mačeka i drugih političara da se približavaju vremena teških sukoba u međunarodnim odnosima, pa se htjelo, nakon sagledavanja realnih odnosa snaga na izborima, potražiti način da se u zemlji ostvari suradnja svih relevantnih faktora u spašavanju unutarnje i vanjske stabilnosti države. Zato je opozicija mogla mnogo slobodnije voditi predizbornu kampanju. Na

tim je izborima Udružena opozicija pod Mačekovim vodstvom u gradu Dubrovniku dobila 68,94 % glasova, a u kotaru Dubrovnik 89,86 %, uz dodatni porast glasača koji su izašli na izbore, čime je Dubrovnik jasno pokazao da odbacuje centralizam i unitarizam i potvrdio da je hrvatski grad. U Udruženoj opoziciji nesumnjivo je dominantna bila Hrvatska seljačka stranka, a pored pristaša Samostalne demokratske stranke za nju su glasali i mnogi pravaši – proustaše, ali i ljevičari i komunisti (kojih je bilo jako malo). Izborni rezultati pokazuju da je snaga unitarističko-centralističkih organizacija bez podrške državnih vlasti bila mala, a Ljotićevih četnika nikakva.

U dijelu „Dubrovačka gradska općina” Mirošević je objasnio da je na djelovanje dubrovačke gradske općine najveći utjecaj imao režim. Nakon što je Dubrovnik uključen u Zetsku banovinu, načelnika Dubrovnika kao i članove gradskoga vijeća imenovao je župan. Grad se stalno borio s nekoliko temeljnih problema, koje nije mogla riješiti nijedna od dvije općinske uprave do 1938., kao ni treća, postavljena nakon uspostave Banovine Hrvatske. I pored vrlo razvijenih i bogatih poduzetnika (brodarstvo, bankarstvo), sve uprave borile su se sa stalnom prezaduženosti općine, zbog čega su se vrlo sporo ili nikako rješavali gorući problemi grada: zastarjelost ili neizgrađenost električne mreže, komunalna infrastruktura (vodovod, kanalizacija) u starim i brzo rastućim novim dijelovima grada, izgradnja modernih škola itd.

Brzo širenje grada, kako autor pokazuje u dijelu „Stanovništvo grada Dubrovnička”, nije bilo uzrokovano prirodnim prirastom stanovnika (po popisu iz 1931. kotar Dubrovnik imao je 50 201 stanovnika) jer se, iako u manjoj mjeri nego prije, nastavilo iseljavanje, čak u prekomorske zemlje, uz istovremeno privremeno ili stalno naseljavanje ljudi iz bliže ili dalje okolice u potrazi za poslom, i to uglavnom siromašnih radnika i seljaka. Mirošević o tim migracijama u kontekstu migracija na cijelom području Dalmacije donosi vrijedne podatke.

Dragocjen je autorov napor da prikaže socijalnu strukturu stanovnika grada i kotara Dubrovnik, pri čemu se koristi modelom tzv. klasnoga pristupa podjele stanovnika: viši sloj čine „vlasnici sredstava za proizvodnju”, srednji sloj „posjednici određenih kvalifikacija koje im osiguravaju određene prednosti na tržištu rada”, a niži sloj radnici i težaci. U Dubrovniku viši sloj ili elitu čine pripadnici određenoga društva rođenjem ili obiteljskim vezama, zatim poduzetnici te visoko obrazovani javni službenici (profesori, suci) i osobe slobodnih zanimanja (odvjetnici, liječnici, inženjeri, umjetnici i sl.). Svi su oni u Dubrovniku, bez obzira na ekonomsku krizu, živjeli udobno, imali kuće, često poslugu, automobile.

Srednji društveni sloj čine osobe zaposlene u javnim službama i slobodnim zanimanjima, privatni namještenici i mali poduzetnici – obrtnici, koji su činili najveći dio stanovnika Dubrovnika, a radnika je 1931. godine bilo oko 4000, ali se njihov broj stalno povećavao. Dio srednjega sloja zaposlenjem je vezan za državne ustanove te time izložen promjenama u političkim odnosima, pa su neki umirovljeni prije roka, premješteni iz Dubrovnika u razne krajeve države ili gubili posao. Mali obrtnici i trgovci bili su ugroženi ekonomskom krizom, ali ipak su osiguravali neke temeljne uvjete za manje-više pristojan život. Pojedini pripadnici i elite i srednjega sloja stjecali su ugled svojim bogatstvom, ali i znanjem, angažiranjem u društvenom i političkom ili kulturnom životu grada. Za razliku od ta dva sloja položaj radnika, težaka,

ali često i slugu i mornara bio je u pravilu vrlo težak, pa i strašan. Mnogi nisu mogli svojom plaćom kupovati hranu, pa ni plaćati stan, čak ni u Radničkom domu. Bili su prisiljeni spavati natrpani u nezdravim podrumima i magazinima, a u Gružu su radnici brodogradilišta čak i zimi spavali na otvorenom prostoru u luci. Zato je i biskup Carević inicirao otvaranje javne kuhinje za radnike u Gružu. Mnogo radnika bilo je nezaposleno, neki su povremeno dolazili u grad na rad, a zaposleni su bili prisiljeni raditi bez ugovora, na poziv i na određeno vrijeme. Neki su radili i po 16 sati dnevno. Organiziranje u sindikate: Ujedinjeni radnički savez sindikata, Opći radnički sindikat i Hrvatski radnički savez, nije mnogo pomoglo, brojni štrajkovi završavali su neuspjehom ili uz male pomake. Samo su neki rezultirali kolektivnim ugovorima na intervenciju državnih vlasti. Pomoćni radnici u obrtničkim radnjama prolazili su nešto bolje u ostvarenju zahtjeva, kao i strukovni radnici. Godine 1937. osnovana je u Dubrovniku i podružnica privatnih namještenika.

Kako je socijalna struktura stanovništva blisko odražavala i strukturu gospodarstva, u sljedećem poglavlju Mirošević je prikazao povezanost socijalne strukture stanovništva i razvoja gospodarstva u 30-im godinama u Dubrovniku. Tu se donose podaci da je Dubrovnik bio centar najvećih transportnih brodarskih tvrtki na području cijele Kraljevine Jugoslavije, što je privuklo i velik broj novčarskih ustanova i zavoda (jedna banka na 800 stanovnika). Usto se počeo brzo razvijati i turizam, ali se već otprije razvijen obrt borio s mnogo teškoća. Dvadeset posto stanovnika bavilo se poljoprivredom, šumarstvom i ribolovom. Od poljoprivredne proizvodnje najvažnije je bilo vinogradarstvo, koje se teško oporavljalo nakon što je 1928. filoksena uništila vinograde. S njim je bila povezana tradicija proizvodnje kvalitetnih i već tada čuvenih vrsta vina. Bio je važan i uzgoj industrijskoga bilja, posebno danas gotovo nestaloga buhača (prirodni način suzbijanja štetnika na poljoprivrednim biljkama) te duhana. Važno je bilo i maslinarstvo i proizvodnja kvalitetnih ulja. Ribarstvo je bilo bitno za svakodnevnu prehranu stanovništva, ali je i pored porasta broja ribara i brodova 30-ih godina doživjelo velik pad.

U dijelu „Urbani razvoj” Mirošević je pokazao kako se Dubrovnik zbog iznimnoga geografskog položaja i ljepote okoliša kao i bogatoga povijesnog i kulturnog nasljeđa snažno širio gradnjom i vila bogatih građana i doseljenika. Ujedno se u vrijeme velike svjetske ekonomske krize, odvojenosti od ostatka hrvatskoga dijela jadranske obale i uopće slabih prometnih veza s unutrašnjošću u gradu održavala živa gospodarska aktivnost, koja je privlačila mnogo radnika iz okolice. No najvećim dijelom ti su radnici bili vrlo slabo plaćeni, prisiljeni spavati u vlažnim podrumima, a u Gružu su i zimi spavali na otvorenom.

U poglavlju „Obilježje gradskoga života” Mirošević je pokazao kako je Dubrovnik i pored velikih razlika između bogatih i dobrostojećih građana i pauperiziranih sezonskih radnika imao bogat društveni i kulturni život s mnogo zajedničkih manifestacija i povorki gradom te vatrometom. Autor je prikupio brojne zanimljive podatke o svakodnevnom životu i brigama Dubrovčana. Taj se dio skladno upotpunjuje poglavljem „Sveopće prilike na području kulture, prosvjete i sporta”, u kojem donosi mnogo interesantnih podataka o djelovanju gradskoga kazališta, filharmonije, brojnih zborova te istaknutim ličnostima društvenoga i kulturnoga života, od kojih su

neki, poput Zlatka Balokovića, postigli svjetsku slavu. U tom dijelu piše i o bogatim sportskim aktivnostima i istaknutim sportašima.

Političke stranke i grupe svoje su aktivnosti i utjecaj širile najviše preko kulturnih i prosvjetnih društava i organizacijom ili (češće) uključivanjem u razne manifestacije koje je organizirala država ili Katolička crkva. Državne svečanosti povodom rođendana kralja, kraljice i kraljevića Petra, osnivanja jugoslavenske države i oslobođenja Dubrovnika obilježavane su svečanim povorkama, koncertima, vatrometima.

Autor u svim poglavljima pokazuje da je Katolička crkva u Dubrovniku imala utjecaj na sva područja života u gradu, a posebno je njezina aktivnost prikazana u dijelu „Vjerski život u Dubrovniku”. Ona je povodom vjerskih blagdana tijekom godine organizirala desetke raznih vjerskih svečanosti s javnim procesijama i manifestacijama. Svakako je za Dubrovčane bila najvažnija proslava Sv. Vlaha. Biskup Carević dao je izgraditi križ na Srđu, Biskupija je sustavno radila na stvaranju mreže Katoličke akcije u skladu s enciklikom pape Pija XI. iz 1922. godine. Organiziran je i Euharistijski kongres u Dubrovniku radi sprečavanja širenja bezbožništva. U tom cilju Dubrovačka biskupija (ne crkva u Hrvata, jer je i bokokotorski biskup bio Hrvat kao i njegovi vjernici) podržavala je rad sportskoga društva *Hrvatski junak* kao sredstvo borbe protiv utjecaja sportskoga društva *Jugoslavenski sokol*, zasnovanog na ideji sekularne države, tj. potpunoga izostanka bilo kakva vjerskoga opredjeljenja. Društvo *Hrvatski junak* tada je, kao sredstvo borbe protiv ideje jugounitarizma, na kojoj se temeljio *Jugoslavenski sokol*, podržavala i Hrvatska seljačka stranka u Dubrovniku. Treba napomenuti da je Stjepan Radić podržavao djelovanje „sveslavenskoga” Sokola, osnovanog u Pragu kao bezvjerskoga društva, koji je 20-ih godina djelovao kao *Hrvatski sokol* nasuprot „klerikalnim” *Orlovima*, koje su podržavali katolički svećenici, a u prostorijama Sokola Hrvatska seljačka stranka održavala je svoje skupštine.

Katolička crkva u Dubrovniku imala je razgranatu mrežu organizacija za mlade, primjerice đačko društvo *Domagoj*, a za starije *Križare*, koje su se nerijetko i politički angažirale. Istaknuti član *Križara* bio je prof. Mladen Kaštelan, koji je 1941. postao stožernik ustaškoga tabora u Dubrovniku.

Jačanje utjecaja ustaša pokazivalo se već prije rata, prilikom posjeta bana Ivana Šubašića Dubrovniku u dane kada su se održavale svečanosti posvećene sv. Vlahu. Puč 27. ožujka 1941., nakon kojega je i Maček pozvan u novu vladu, a u nju je ušao Juraj Krnjević, poslužio im je kao opravdanje za preuzimanje vlasti. Pokazalo se da su neki već prije bili povezani s Antom Pavelićem, a 1941. prišli su ustaškim vlastima, koje su provodile „korjenito poništenje onoga što je postignuto u proteklim desetljećima, i što je u svekolikom životu stanovnika stoljetnoga grada Dubrovnika bilo duboko ukorijenjeno”.

U cjelini je Franko Mirošević uložio veliki napor u istraživanje i izlaganje rezultata svojih istraživanja, koji je rezultirao zanimljivom i historiografski vrijednom knjigom.

Branka Boban